

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ СРЕДСТВА
ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ОТРИЦАНИЕ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Красимира Чакърова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**WORD-FORMATION MEANS OF EXPRESSING NEGATION
IN MODERN BULGARIAN**

Krasimira Chakarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The study focuses on the word-formation means within the periphery of the negative polarity in the Modern Bulgarian Language. The derivational morpheme *не-*, which has the highest functional activity among the negating derivational markers, is discussed in detail. The scientific analysis also focuses on the caritive prefixes *без-* (used as a synonym of *не-*), the prefixes *раз-*, *пре-* and *от-*, involved in the formation of verbs of the decursive-resultative and finitive modes of action (Aktionsart), as well as the negative formants of foreign origin *ин-*, *а-*, *им-*, *и-*, *де-*, and *дис-*. Important conclusions are drawn about the peculiarities of the usage of the linguistic means under consideration.

Key words: negation, word-formation means, morphemes, Aktionsart, Modern Bulgarian

Важно място в периферията на отрицателната полярност в нашия език заемат словообразователните експликатори (у В. Н. Бондаренко – „отрицателни афикси“¹). Те се използват активно за отрица-

---

¹ Сrv.: „Едни от най-разпространените средства за изразяване на отрицание в много индоевропейски езици са отрицателните афикси от типа на рус. *не-*, *ни-*, *бес-* и др., нем. *un-*, *miß-*, *los-*, *-leer* и др., англ. *un-*, *in-*, *dis-*, *mis-*, *-less* и др. [...]“ (Бондаренко 1983: 79). Авторът посочва, че в един от славянските езици – съвременния чешки – отрицанието се изразява „основно по този синтетичен начин и думите, образувани с помощта на отрицателни афикси, не изгубват при това отрицателното си значение“ (Бондаренко, пак там).

ние на признаци (статични и динамични), лица и нелица, обстоятелства. Неслучайно И. Куцаров не пропуска да включи част от тях при описанието на периферията на функционално-семантичната категория *статусност* (вж. Куцаров 1985: 149 – 150).

С най-висока фреквентност се отличава домашният префиксоид² *не-* (у Ст. Петрова – „частица-представка“³, у С. Величкова – „префикс“⁴); по-рядко използвани са домашните префикси *раз-*, *от-*, *пре-*⁵, както и чуждоезиковите отрицателни морфеми *а-*, *ин-*, *и-*, *им-*, *де-*, *дис-*. Що се отнася до префиксоида *ни-*, с негова помощ се образуват отрицателните местоимения и наречия (по-подробно вж. Чакърова 2021). Извън обсега на изследването остават каритивните форманти⁶ *без-* и *недо-*, с помощта на които се изразява „липса, отсъствие на онова, което е назовано в основата“ (Червенкова 1970: 827) (срв.: *безсмислена работа* = работа, лишена от смисъл), или недостатъчност на признака, означен от лексикалната основа. Причината за подобно решение е фактът, че в някои случаи те могат да изразяват положителни признаци. Така например, ако разгледаме две думи, образувани с *не-* и с *без-* (напр. прилагателни като *некритичен* и *безкритичен*), ще установим, че адеквативът с *не-* „изразява негативен признак (отричане на признака, посочен в безпрефиксното прилагателно), а прилагателното с *без-* – позитивен признак (утвърждаване на признака, който означава отсъствие, липса на посоченото в безпрефиксното прилагателно)“ (Червенкова, пак там)⁷.

1. Префиксоидът *не-*

Този формант се отличава с най-голяма активност сред деривационните експликатори на отрицателната полярност. Среща се във

---

² С термина *префиксоид* назоваваме т.нар. несъщински представки (полупредставки) в съвременния български език.

³ Вж. Петрова 1997: 66.

⁴ Вж. Величкова 2000, <http://> 187.

⁵ Това са единствените представки с негираща семантика, включени в монографията на К. Иванова за начините на действие в съвременния български език (Иванова 1974).

⁶ Става дума за форманти, изразяващи „лишеност, отсъствие на някакъв признак“ (Ахманова 2004: 189).

⁷ Аналогично мнение представя и В. Шейтанова в статията си за словообразователните функции на *не-* в сферата на съществителните имена – срв.: „Според някои езиковеди по-рязкото, контрастното и категоричното отричане на имената с *без-* се дължи на това, че те назовават позитивно (утвърдително) качество или признак за разлика от съществителните с *не-*, с които се назовава негативен признак“ (Шейтанова 1977: 342).

всички славянски езици – срв.: рус. *неприятель, незнакомый*; ср.-хърв. *несрећа, непријатан*; пол. *nieporozumienie, nieszcześliwy*, чеш. *nepřítel, nezdravý* и др. Според С. Величкова той „запазва значенията на частицата *не* – изразява или пълно отричане, или негиране само на позитивните особености, които се предполагат за мотивиращото име [...], придава отрицателен смисъл на думата, пред която стои [...]“ (Величкова 2000, [http:](http://) 188). Среща се при различни класове думи: прилагателни имена (в т.ч. и причастия, превръщащи се в прилагателни именно благодарение на *не*-⁸), съществителни имена, наречия⁹.

Когато се свързва с прилагателни или причастия, префиксоидът *не*- изразява „обратен на посочения или липсващ признак“ (Петрова 1997: 66). А. Петрова-Вашилевич обръща внимание върху една съществена особеност на разглежданата морфема, която я различава от „оператора на логическата негация ‘не е вярно, че Р’“ (Петрова-Вашилевич 1994: 222), т.е. от формалния показател на статусното отрицание: тя „не изразява простата негация на Р (т.е. ‘не е вярно, че Р’), а утвърждава особеното значение на признака, който се противопоставя на Р“ (Петрова-Вашилевич, пак там). Възможностите за утвърждаване на този признак според авторката са две:

а) *не*-Р може да означава (независимо от негацията на Р) ‘присъствието на полярното значение на признака в известна степен’ – напр. *небогат, неверен, невисок, невнимателен, невисок, недълъг, немлад, немоощен, неправ, непряк, нетрезв, неуморен* и др. Става дума за т.нар. *контрадикти* (несъщински антоними)¹⁰ (Зидарова 2002: 363).

⁸ Вж. за това у С. Петрова, цит. съч.: 68.

⁹ По-особена е ситуацията при глаголите от типа *нехая, негодувам, недвиждам, ненавиждам*, които нямат положителен корелат (вж. Чакърва 2021).

¹⁰ Характерно за контрадиктите е, че те не назовават противоположни понятия, а само понятия, които си противоречат. Срв. у В. Зидарова: „Контрадикцията е семантично отношение, което се основава на противоречие между десигнатите на думите. Противоречието е по-слабо противопоставяне от противоположността. Антоними са например *висок : нисък*, а контрадикти са *висок : невисок, нисък : ненисък*. „Невисок“ не означава непременно „нисък“, както и „ненисък“ не означава „висок“ (Зидарова 2009: 143). Интересно е и мнението на В. Радева: „Отрицанието съпътства противоположността, характерна за антонимията, но като отношение се различава от нея, тъй като думите, създадени за израз на отрицание, не предполагат вербално изразено наличие на противоположния факт (понятие). Например с *недобър* се отрича наличието на качеството ‘доброта’ [...], без да се подчертава признакът ‘лош’“ (Радева 2017: 165). За да е налице същинска антонимия (т.е. противоположност), трябва да съществува точно определен противоположен (и положителен по форма) корелат (напр. *приятел – враг*). Ако такъв корелат отсъства, е напълно

б) *не-Р* може да означава признак, „който е на другия полюс по отношение на *Р*, т.е. *жив – нежив (мъртъв)*“ (Петрова-Вашилевич, пак там). Неслучайно подобни двойки са включени в антонимния речник на съвременния български език – срв.: *негоден ⇔ годен, негостоприемен ⇔ гостоприемен, неграмотен ⇔ грамотен, недалновиден ⇔ далновиден, недиректен ⇔ директен, недисциплиниран ⇔ дисциплиниран, недоброкачествен ⇔ доброкачествен, недостовверен ⇔ достоверен, недостоен ⇔ достоен, недружелюбен ⇔ дружелюбен, нееднозначен ⇔ еднозначен, незавиден ⇔ завиден, незнаен ⇔ знаен, неизвестен ⇔ известен, неквалифициран ⇔ квалифициран, немилостив ⇔ милостив, ненаучен ⇔ научен, непредвидлив ⇔ предвидлив, непресторен ⇔ престорен, непривичен ⇔ привичен, неприличен ⇔ приличен, непрозрачен ⇔ прозрачен, неравностоен ⇔ равностоен, нереален ⇔ реален, нетърпелив ⇔ търпелив, неудовлетворен ⇔ удовлетворен* и мн. др.

Важна е констатацията на изследователката, че съществува и трето значение на форманта *не-*. Чрез него не се изразява противопоставяне (поради отсъствието на положителен корелат), а отсъствие на съответен признак – срв.: *небрежен (*брежен), невръстен (*връстен), неизбежен (*избежен), немарлив (*марлив), необхватен (*обхватен), необходим (*обходим), ненадеен (*надеен), непосилен (*посилен), нескончаем (*скончаем), несъмнен (*съмнен)* и др. В някои случаи обаче „отричането на признака, който сам по себе си е негативен, довежда до положително значение: *неминуем* – който непременно ще стане; *непогрешим* – който никога не греши, т.е. който прави всичко правилно [...]“ (Петрова 1997: 70).

Тук е мястото да обърнем внимание върху един любопитен факт, свързан с контекстовата употреба на цитираните в предходния абзац лексеми с формант *не-*. Когато бъдат употребени в отрицателен контекст, т.е. ако в изречението е експлицирано статусно (предикативно) отрицание, в повечето случаи се реализира (макар и с уговорки¹¹) т. нар. отрицание на отрицанието, т.е. семантиката на цялото изказване става

възможно противоположният член на контрадикцията да се превърне в антоним: срв.: *искрен – неискрен, морален – неморален, културен – некултурен* и др.

¹¹ Както отбелязва Е. В. Падучева, рус. *Я не доволен ≠ Я доволен*, тъй като в случая отрицанието е *контрарно* (вж. по-нататък в изложението) и е възможна трета семантична интерпретация (напр. *Я сравнительно доволен*). Срв.: „Логическото правило за това, че отрицанието на отрицанието е еквивалентно на утвърждение, обикновено не действа в естествения език: две отрицания не се неутрализират едно друго буквално“ (Падучева 2013: 19).

положителна (утвърдителна) – срв. напр. *Той не е небрежен* (= Той е внимателен, старателен, но и Той е (в общи линии) внимателен); *Момчето не е невръстно* (= Момчето е (почти) пълнолетно, голямо е на възраст); *Виждам, че не си немарлив човек* (= Виждам, че си (сравнително) старателен, прилежен); *Кръгзорът му не е необхватен* (= Кръгзорът му е (сравнително) обозрим, ограничен) и др. Макар и да нямат пряк положителен корелат, тук отрицателните лексеми имат синоними с префиксоида *не-* (а понякога и с каритивната представка *без-*), за които е характерно наличието на противоположно по значение съответствие (*небрежен* = *невнимателен*, *нехаен* ⇔ *внимателен*, *старателен*; *невръстен* = *непълнолетен*, *мальк* ⇔ *пълнолетен*, *голям*; *немарлив* = *невнимателен*, *небрежен*, *нехаен* ⇔ *внимателен*, *прилежен*, *старателен*, *грижлив*, *усърден*¹²; *необхватен* = *необозрим*, *необятен*, *безграничен* ⇔ *обозрим*, *ограничен* и др. под.). Различна е ситуацията при лексемата *необходим*, употребена в отрицателен контекст – срв.: *Това приспособление не е необходимо* (= Това приспособление **не** е нужно, не е потребно). Ясно се вижда, че тук контекстовата семантика е отрицателна, тъй като думата с префиксоид *не-* изразява положително значение (*необходим* = *нужен*, *потребен*). Би могло да се каже, че в подобни примери разглежданият формант функционира като квазиотрицателен¹³.

По мнението на С. Петрова, когато префиксоидът *не-* се свързва с причастие, той „го адективира, превръща го в прилагателно“ (Петрова 1997: 68). Според нея това се отнася най-вече до миналото свършено деятелно причастие (срв.: *небивал*, *недорасъл*, *недозрял*, *неулегнал*¹⁴) и в по-малка степен – за миналите страдателни причастия (напр. *недокоснат*, *незасегнат*, *неизречен*, *неоженен* и пр.) и сегашните страдателни причастия (*невидим*, *недопустим*, *неизмерим*, *немислим*, *непроницаем*, *неузнаваем*, *неизчерпаем*, *нерушим* и др.). Все пак авторката прави уговорка, че адективният характер на част от тези лексеми не е безспорен, тъй като повечето от тях „пазят признаци и на причастия“ (Петрова 1997: 68). Нашите наблюдения потвърждават подобно заключение. Ако разгледаме например сегашни страдателни причастия като *непобедим*, *незаменим*, *непрежалим* и др., които нямат пряк положителен корелат с противоположна семантика, ще ус-

¹² В онлайн речника на антонимите на БАН не са включени лексемите *невнимателен* и *прилежен* (вж. <https://ibl.bas.bg/infolex/antonyms.php>).

¹³ Аналогична е функцията на словообразователния елемент *не* в устойчиви конструкции от типа *кой ли не* (= всеки), *едва ли не* (= почти) и в съставния подчинителен съюз *да не би да*.

¹⁴ Примерите са на С. Петрова от цит. статия.

тановим, че в отрицателен контекст при тях се наблюдава отрицание на отрицанието, а утвърдителният смисъл се реализира именно посредством имплицитното модално значение „възможност за извършване на действието“ – срв.: *Този човек не е непобедим / незаменим* (= *Той е победим/заменим, но: Той може да бъде победен/заменен).

При съществителните имена с префиксоид *не-* се наблюдават както прояви на симетрия (наличие на противоположен положителен корелат), така и на асиметрия (отсъствие на такъв корелат). Срв.: *акуратност – неакуратност; благодарност – неблагодарност; логичност – нелогичност; радост – нерадост, истина – неистина; внимание – невнимание; приятел – неприятел; търпение – нетърпение; умение – неумение; щастие – нещастие* и др. (симетрия); *неблагодарник (*благодарник), неверие (*верие), неведение (*ведение), невинност (*винност), неверник (*верник); невъзмутимост (*възмутимост); негодник (*годник), недостатък (*достатък), ненавист (*навист), неудачник (*удачник), нехайство (*хайство), нещастник (*щастник)* и др. (асиметрия) и пр. Както основателно отбелязва В. Шейтанова, между съществителните имена от двойките, които се различават само по наличието или отсъствието на форманта *не-*, не се забелязват „резки семантични различия поради това, че *не-* внася само деривационен, **периферно** (почерн. е мое – К. Ч.) отричащ лексикалното значение на безпрефиксната дума, оттенък“ (Шейтанова 1970: 342)¹⁵. Авторката посочва, че съществителните имена с *не-*, които са в корелативно противопоставяне с „безпрефиксните“¹⁶ имена от същата основа“, са много повече (308 на брой) от тези, при които се наблюдава асиметрия (отсъствие на корелативна лексема) (73 на брой). Те са образувани с различни суфикси – *-ост, -ие, -ик (-ник), -ица (-ница), -ство, -а, -ия* и др. (вж. по-подробно анализа на стр. 340 – 341 от цит. съч.). Повечето от тези думи имат книжовен характер и се употребяват активно в писмената и говорната практика.

Прояви на симетрия и асиметрия се откриват и при наречията с *не-*, които са значително по-малко в сравнение с имената и особено с прилагателните и причастията – срв.: *далече – недалече, добре – недобре, охотно – неохотно, еднократно – нееднократно, отдавна –*

---

¹⁵ „Твърде рядко – уточнява изследователката – при наличието или отсъствието на словообразователна морфема *не-* в структурата на някои имена се променя изцяло значението им, напр. *вяра* ‘религиозно учение’ и *невяра* ‘съмнение, колебание’“ (Шейтанова 1970: 342).

¹⁶ В. Шейтанова разглежда *не-* като префикс.

*неотдавна*¹⁷, *веднъж* – *неведнъж*, *напразно* – *ненапразно*, *официално* – *неофициално*; *случайно* – *неслучайно*, *винаги* – *невинаги* (симетрия); *неусетно* (*усетно), *неспирно* (*спирно), *неотклонно* (*отклонно), *непременно* (*пременно)¹⁸, *непрестанно* (*престанно), *неспир* (*спир) (асиметрия) и др.

От теоретична гледна точка изключително важен се оказва въпросът какъв тип отрицание се изразява с помощта на словообразователния негиращ маркер *не-*. Интересни в това отношение са разсъжденията на Е. В. Падучева, която припомня, че още по времето на Аристотел са били разграничавани два вида отрицание: *контрадикторно* и *контрарно*. При първия вид се проявява логическият закон за изключеното трето¹⁹, докато при втория две изказвания не могат да бъдат едновременно истинни, но могат да бъдат едновременно лъжливи, доколкото истината е някъде „по средата“. Това е отрицание „с неизключено трето“ (вж. Падучева 2013: 19), което според авторката може да бъде отнесено именно към думите с формант *не-* или към антонимните двойки от типа *счастливый* – *несчастный*.

От друга страна, е любопитно да съпоставим изречения от типа *Той не е приятен*; *Той не ми е приятел* (отрицание на цялото именно сказуемо) и *Той е неприятен*; *Той ми е неприятел* (отрицание на сказуемното име в съставното именно сказуемо). Ако добавим дума (наречие или прилагателно име), поясняваща именния компонент в съставното именно сказуемо, ще установим съществени семантични разлики – срв.: *Той не е много приятен* (= той не е от най-приятните хора) ≠ *Той е много неприятен* (= той е отвратителен); *Той не ми е голям приятел* (= не е от най-близките ми приятели) ≠ *Той ми е голям неприятел* (= той ми е голям враг). На практика подобни примери показват, че деривационният формант *не-* експлицира частно, а не общо отрицание.

¹⁷ Цитираните дотук примери за симетрични двойки наречия са на С. Петрова (Петрова 1997: 73).

¹⁸ Цитираните дотук примери за асиметрия при наречията са на С. Петрова (Петрова, пак там).

¹⁹ Това е един от основните закони на формалната логика, съгласно с който от две противоречащи си изказвания в едно и също време и в едно и също отношение [за един и същи предмет] едното непременно е вярно. Двете изказвания не могат да бъдат нито едновременно истинни, нито едновременно лъжливи. Едно от тях е истинно, а другото е лъжливо и не е възможно трето (междинно) изказване (<https://logika.start.bg/Закон+за+изключеното+трето-16983>). Този закон е свързан с основния постулат на класическата логика, наречен *принцип за двузначност*: „Всяко изказване е истинно или неистинно“.

2. Каритивната представка *без-* като синоним на *не-*

Както вече беше отбелязано, основната функция на префикса *без-* в съвременния български език е свързана с изразяването на лишение (каритивност). Спецификата на това значение проличава ясно при съпоставката на двойки думи от типа *беззаконен* ≠ *незаконен*; *безстрашен* (= смел) ≠ *нестрашен* (= непораждащ страх); *безмерен* (= огромен) ≠ *немерен* (= който не е мерен); *безумен* (= луд, лишен от разсъдък) ≠ *неумен* (= глупав) и др. под., които не съвпадат семантично.

Срещат се обаче и случаи, в които *без-* може да се използва и като отрицателен маркер (синонимен на *не-*) – срв.: *безрадостен* – *нерадостен*, *безсъмнен* – *несъмнен*, *безинтересен* – *неинтересен*; *безпокойствие* – *неспокойствие*, *безверие* – *неверие*, *безкултурност* – *некултурност*, *безизвестност* – *неизвестност* и др. (вж. Спасова, Спасова 1953; Димитрова 1999/2000).

3. Глаголните представки *раз-*, *пре-* и *от-*

Както отбелязва в монографията си за начините на действие (НД) в българския език К. Иванова, съществуват глаголни представки, посредством които действието, изразявано от съответния глагол, бива отречено.

Такива например са префиксите *раз-* и *от-*, участващи в състава на глаголи (и отглаголни производни думи) от т.нар. *декурсивно-резултативен НД*. Характерно за въпросните глаголи е това, че представят действие, което отрича някакво предхождащо действие, бидейки противоположно на него (срв.: *нижа* – *нанизвам* – *разнизвам*; *тъка* – *разтъкавам* и др.). „Метаезиковата дефиниция, на която отговарят разглежданите глаголи – отбелязва авторката, – би могла да се формулира по следния начин: ‘насочвам действието в обратна посока на предхождащото действие (напр. *бинтоване*), като го отричам’“ (Иванова 1974: 105). Срв.: *разархивирам* (= повече не архивирам, а върша противоположното действие), *разбалансирам*, *разбинтовам*, *разбразждам (се)*, *развенчавам*, *развинтвам (се)*, *развързвам (се)*, *разглобявам*, *раздържявявам*, *разединявам*, *разженвам*, *разкалугерявам (се)*, *разковавам*, *разкомплектовам*, *разконцентрирам (се)*, *разлепвам се*, *размразявам*, *разоблачава се*, *разопаковам*, *разоръжявам (се)*, *разседлавам*, *разсъбличам (се)*²⁰ и др.; *отбразждам (се)* (извършвам действие, противоположно на забраждането; правя така, че забраждането да бъде преустановено), *отбулвам*, *отвивам*

²⁰ Следвайки модела на К. Иванова, като илюстративни примери използваме само производните глаголи с формант *-ва* (т.е. итеративните глаголи), тъй като същият начин на действие е присъщ и на изходните перфективи, от които те са образувани (срв. *разбрадя (се)*, *развенчая*, *развинтя (се)*, *разглобя*, *раздържявя* и пр.).

(се) отвиквам, отвинтвам (се), отводнявам, отвързвам (се), отковавам, откопчавам, отлепвам (се), отшивам (се)²¹ и др.

Фактът, че глаголите от декурсивно-резултативния НД означават действие, отричащо **противоположно** предходно действие, на практика означава, че всички те могат да се разглеждат като антоними на глаголите, които означават противоположното действие – срв.: *разархивирам* ⇔ *архивирам*; *разбалансирам* ⇔ *балансирам*; *разбинтовам* ⇔ *бинтовам*, *обинтовам*; *разбраждам* (се) ⇔ *зображдам* (се), *пребраждам* (се); *развенчавам* ⇔ *увенчавам*, *развинтвам* (се) ⇔ *завинтвам* (се), *разглобявам* ⇔ *сглобявам*; *раздвижвам* ⇔ *обездвиждам*; *разединявам* ⇔ *обединявам*; *разковавам* ⇔ *заковавам*; *разкопчавам* ⇔ *закопчавам*; *разкопчавам* ⇔ *закопчавам* и др. под.; *отбулвам* ⇔ *забулвам*; *отвивам* (се) ⇔ *завивам* (се); *отвиквам* ⇔ *свиквам*, *привиквам*, *навиквам*; *отводнявам* ⇔ *наводнявам*; *отвързвам* ⇔ *вързвам*, *завързвам*; *отковавам* ⇔ *заковавам*; *отлепвам* ⇔ *долепвам*, *залепвам*; *отлятявам* ⇔ *долятявам*; *отмирисам се* ⇔ *вмирисам се*; *отпечатвам* ⇔ *запечатвам* и др.²²

Заслужават внимание и глаголите с представка *пре-*, които К. Иванова причислява към *финитивния НД*: *преболедувам* (= вече не боледувам), *прегляднявам*, *прежаднявам*, *прежалвам* (се), *преживявам*, *прекипявам*, *пресрамвам* (се), *престрашавам се*, *пресърдвам се*, *претръпявам*, *прецъфтявам* и др. Изследователката отбелязва, че по отношение на пространствената си координация „те показват отделяне от друго, вече отречено, действие“ (Иванова 1974: 51 – 52). Семантичната дефиниция на подобни глаголи е ‘не извършвам повече действието (напр. жалене)’ (Иванова цит. съч.: 52). Към същия начин на действие според нея могат да бъдат отнесени и някои глаголи с префикс *от-*, напр. *отболява*, *отмилявам*, *отсърдвам се*, *отсрамвам* (се), *отзвучава*, *отяжда* (ми) се и др. Бихме допълнили, че съществуват основания аналогичен НД да бъде обособен и при няколко глагола с *раз-*, напр. *разлюбвам* (се) (= повече не (се) любя, не (се) харесвам), *разочаровам* (се), *разцентровам*.

4. Отрицателни форманти от чужд произход

(а-, ин-, им-, и-, де-, дис-)

С отрицателна семантика се използва и гръцкият формант *α-* (= не) – срв.: *агностик*, *адиагностичен*, *адинамичен*, *адинамичност*, *акламация*, *алогизъм*, *алогичен*, *алогичност*, *аморален*, *аморализъм*, *аморалност*, *амуниция*, *аномален*, *анормален*, *анормалност*, *аполитизация*, *аполитизирам* (се), *аполитизиране*, *аполитизъм*, *аполитичен*,

²¹ Примерите тук са ексцерпирани от ОПРБЕ 2012 (по-нататък: ОПРБЕ).

²² Неслучайно голяма част от тези двойки са включени в показалеца към Речника на антонимите в съвременния български език (вж. Речник 1997).

аполитичност, асеизмичен, асексуален, асептичен, асиметричен, асиметричност, асиметрия, асимилативен, асимилативен, асимилатор, асинхронен, асоциален, астигматик, астигматичен, атеизъм, атеист, атеистичен, атопичен, атрофирам (се) и др.²³.

Прави впечатление, че някои от лексикалните единици, образувани с *a-* (от α -), имат и вариант с префиксоида *не-* – срв напр. *алогичен* и *нелогичен*; *алогичност* и *нелогичност*, *аморален* и *неморален*, *аморалност* и *неморалност*, *анормален* и *ненормален*, *анормалност* и *ненормалност*, *аполитичен* и *неполитичен*, *асиметричен* и *несиметричен*, *асиметричност* и *несиметричност*.

С отрицателна семантика се използва и латинският формант *in-* (= *не*) (с вариантите му *im-* и *i-*), но думите, образувани с тях и включени в ОПРБЕ, са подчертано малко – срв.: *инвалиден*, *инвалидност*, *индетерминизъм*, *индиректен*, *индиферентен*, *инфинитивен*, *илитерат*, *имобилизирам*, *импотентен*, *импотентност*, *импотенция*, *ирационален*, *ирационализъм*, *ирационалност*, *иреален*, *иреалност*.

Що се отнася до чуждите негиращи префикси *де-* и *дис-*, те функционират като синоними на *раз-* и *от-* в тяхното декурсивно-резултативно значение²⁴ – срв.: *декарбонизирам* (= повече не карбонизирам (т.е. овъглявам), а върша противоположното действие), *дисквалифицирам*, *декласирам (се)*, *декодирам*, *декомпенсирам*, *декомпресирам*, *декомунизирам (се)*, *деконцентрирам (се)*, *декриминализирам*, *демаскирам (се)*, *демилитаризирам (се)*, *демитологизирам (се)*, *демонбилизирам (се)*, *демантирам*, *денатурализирам (се)*, *денационализирам (се)*, *деперсонализирам (се)*, *деполитизирам (се)*, *дерегулирам*, *дестабилизирам (се)*, *дехуманизирам (се)*, *децентрализирам (се)*, *дешифрирам*; *дисквалифицирам*, *дисхармонирам* и др. Както се вижда от примерите, глаголите, в които те участват, са двувидови, образувани със суфикса *-ира*. От тях се образуват производни причастия и съществителни²⁵ (напр. *декарбонизиране*, *деквалифициране*, *деклариране*, *декодиране*, *декомпенсация*, *декомпенсиране*, *декарбонизиран*, *деквалифициран*, *деквалифицирал*, *деклариран* и др.).

В заключителната част на нашето изследване ще представим изводите, до които достигнахме в хода на научния анализ.

---

²³ Примерите, представени в тази част от изложението, са ексцерпирани от ОПРБЕ.

²⁴ Казаното не означава, че чуждите и домашните префикси с това значение могат да се заменят свободно един с друг – срв.: *декодирам* = *разкодирам*, *деконцентрирам (се)* = *разконцентрирам (се)*, но *декласирам* (а не **разкласирам*), *дерегулирам* (а не **разрегулирам*) и др. под.

²⁵ В ОПРБЕ са включени само производните съществителни.

1. Макар и не особено голяма група в количествено отношение, словообразователните средства за изразяване на отрицание изпълняват важна роля в периферията на отрицателната полярност. Част от тях (формантите *не-*, *а-*, *ин-* и др.) функционират като модификатори с автономен статут, специализирани при изразяването на частно отрицание. Що се отнася до глаголните представки *раз-*, *пре-* и *от-*, основната им особеност е, че глаголите, в които участват, представят действие, противоположно на някакво предхождащо действие, т.е. те, както и определени имена и наречия, образувани с *не-*, *без-*, *а-* и др., са съществена част от потенциала на езиковата антонимия.

2. С най-висока функционална активност сред деривационните експликатори на отрицателната полярност се отличава префиксоидът *не-*. Този факт не е случаен, като се има предвид, че споменатата морфема има пряка връзка със статусния маркер – неударената частица *не*, с помощта на която се изразява общо (предикативно) отрицание, с маркера на частното отрицание – ударената частица *нѐ*, както и с респонсива *не*. Срещат се спорадични примери, в които и четирите маркера са употребени в едно и също изречение: **Не, той не вижда не мен, а непознатата жена.**

3. Представката *без-* се използва предимно с каритивно значение в езиковата практика. Съществуват обаче и лексикални единици, в които същата морфема е синоним на префиксоида *не-*, т.е. при описанието на деривационните експликатори на отрицанието тя не може да бъде игнорирана.

4. В редица случаи деривационните средства за изразяване на отрицание функционират като асиметрични езикови единици, непритежаващи положителен корелат. Наред с това прави впечатление, че при образуването на т.нар. контрадикти префиксоидът *не-* често се прибавя към лексикална основа, изразяваща положителна същина или признак, но не и към неин антоним – срв. *истина* – *неистина* (не *лъжа – нелъжа); *приятел* – *неприятел* (не *враг – невраг); *скромност* – *нескромност* (не *нахаство – ненахаство); *радост* – *нерадост* (не *мъка – немъка); *красив* – *некрасив* (не *грозен – негрозен); *верен* – *неверен* (не *грешен – негрешен); *трезв* – *нетрезв* (не *пиян – непиян); *скромен* – *нескромен* (не *нахаен – ненахаен); *смел* – *несмел* (не *страхлив – нестрахлив), *весел* – *невесел* (не *тъжен – нетъжен), *интересен* – *неинтересен* (не *скучен – нескучен); *спокоен* – *неспокоен* (не *тревожен – нетревожен); *здрав* – *нездрав* (но *болен – неболен); *истински* – *неистински* (не *лъжлив – нелъжлив; *фалшив – нефалшив), *чист* – *нечист* (но *мръсен – немръсен) и др. под.

Това на практика потвърждава тезата на Н. Шейтанов за „духа на отрицание у българина“ (Шейтанов 1994): носителите на нашия език имат потребност да означават предимно отрицателни (свързани с отрицателна оценъчност) признаци и обстоятелства, както и негативни качества на лица и нелица.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ахманова 2004:** Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов.* [Ahmanova, O. S. Slovar' lingvisticheskikh terminov.] Москва: Едиториал УРСС, 2004.
- Бондаренко 1983:** Бондаренко, В. Н. *Отрицание как логико-грамматическая категория.* [Bondarenko, V. N. Otritsanie kak logiko-grammaticheskaya kategoriya.] Москва: Наука, 1983.
- Величкова 2000:** Величкова, С. За един словообразователен тип в български и сръбски език. [Velichkova, S. Za edin slovoobrazovatelnen tip v balgarski i srabski ezik.] // *Јужнословенски филолог*, Том 56, 1 – 2, 187 – 192.
- Димитрова 1999/2000:** Димитрова, М. Словообразуване при абстрактните съществителни с без-. [Dimitrova, M. Slovoobrazuvane pri abstraktnite sashtestvitelni s bez-.] // *Български език*, 1999/2000, бр. 4 – 5, 147 – 153.
- Зидарова 2002:** Зидарова, В. Моноафиксални антоними в българския и полския език – словообразователен паралел. [Zidarova, V. Monoafiksalni antonimi v balgarskiya i polskiya ezik.] // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, том 40, кн. 1 – *Филология*. Пловдив, 2002, 361 – 371.
- Зидарова 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на българския език.* [Zidarova, V. Leksikologiya na balgarskiya ezik.] Пловдив: Контекст, 2009.
- Иванова 1974:** Иванова, К. *Начини на глаголното действие в съвременния български език.* [Ivanova, K. Nachini na glagolното deystvie v savremenniya balgarski ezik.] София: Изд. на БАН, 1974.
- Куцаров 1985:** Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език.* [Kutsarov, I. Ocherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik.] Пловдив: Изд. на ПУ „Паисий Хилендарски“, 1985.
- Падучева 2013:** Падучева, Е. В. *Русское отрицательное предложение.* [Paducheva, E. V. Russkoe otritsatel'noe predlozhenie.] Москва: Языки славянской культуры, 2013.

- Петрова 1997:** Петрова, Ст. Асиметрия в отрицанието. [Petrova, St. Asimetriya v otritsaniето.] // *Проглас*, 1997, № 3 – 4, 63 – 76.
- Петрова-Вашилевич 1994:** Петрова-Вашилевич, А. Релативно (относително) степенуване в българския и полския език. [Petrova-Vashilevich, A. Relativno (otnositelno) stepenuvane v balgarskiya i polskiya ezik.] // *Българско-полска съпоставителна граматика. Том 3. Семантичните категории количество и степен*. София: Изд. на БАН, 1994, 193 – 255.
- Радева 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. [Radeva, V. Balgarska leksikologiya i leksikografiya.] София: Изток – Запад, 2017.
- Речник 1997:** Пернишка, Е., Василева, С. *Речник на антонимите в българския език*. [Pernishka, E., Vasileva, S. Rechnik na antonimite v balgarskiya ezik.] София: ИК „Петър Берон“, 1997.
- ОПРБЕ 2012:** *Официален правописен речник на българския език*. [Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.] София: Просвета, 2012.
- Спасова 1953:** Спсова, С., А. Спасова. Словообразователна роля и семантика на представката *без-* в българския език. [Spasova, S., A. Spasova. Slovoobrazovatelna rolya i semantika na predstavkata bez- v balgarskiya ezik.] // *Balgarski ezik*, 1953, кн. 1, 60 – 65.
- Чакърова 2021:** Чакърова, К. Лексикални средства за изразяване на негация в съвременния български език. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, т. 58, кн. 1, сб. А – Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски, 2021, 241 – 261.
- Червенкова 1970:** Червенкова, И. Морфолого-синтактични корелации на прилагателните с префикс *без-* в съвременния български език (в сравнение с руския). [Chervenкова, I. Morfologosintaktichni korelatsii na prilagatelните s prefix bez- v savremenniya balgarski ezik (v sravnenie s ruskiya).] // *Известия на Института за български език*, том 19, 1970, 823 – 832.
- Шейтанов 1994:** Шейтанов, Н. Духът на отрицание у българина. [Sheytanov, N. Duchat na otritsaniето u balgarina.] // *Защо сме такива? В търсене на българската национална идентичност*. (Съст.: И. Еленков, Р. Даскалов.) София: Просвета, 1994, 270 – 280.
- Шейтанова 1977:** Шейтанова, В. За някои особености на частицата НЕ като словообразователна морфема. [Sheytanova, V. Za nyakoi osobenosti na chastitsata NE като slovoobrazovatelna morfema.] // *Български език*, 1977, бр. 4, 338 – 343.